

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

8 ЖИЛД, 1 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 8, НОМЕР 1

LOOK TO THE PAST

VOLUME 8, ISSUE 1

ТОШКЕНТ-2025

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Аминова Азиза Марковна
тарих фанлари доктори, доцент,
Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент ирригация ва кишлок
хужалигини механизациялаш
муҳандислари институти
Миллий тадқиқот университети

Худайқулов Тулқин Дўстбоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз дала педагогика институти

Гофоров Шоқир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор,
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Халикова Раҳбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш давлат университети

Маҳкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафасева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Ғайратбек Мирзапўлатович
тарих фанлари доктори, профессор,
Андижон давлат университети

Расулов Абдуллажон Нуридинович
тарих фанлари доктори, профессор,
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Тожибоев Музаффар Турдибоевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ИИВ Академияси

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Мирзалиев Улуғбек Бегмурзаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Гулистон
давлат педагогика институти

Нуруллаева Шоира Кушназаровна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Урганч давлат университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети
Масъул котиб

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонқулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исаков Бахадир Нигматуллаевич
тарих фанлари номзоди,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Холмуродов Дилшод Рашидович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Жиззах давлат
педагогика университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети
Масъул котиб

Тўхтабасв Аъзамжон Шарипхўжаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент,
Наманган давлат университети

Алимардонов Отабек Қудратович
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доценти
Ўзбекистон Миллий университети

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Гулчеҳра Агзамова АШТАРХОНИЙЛАР СУЛОЛАСИ ҲУКМРОНЛИГИ ДАВРИДА АҲОЛИНИНГ ИЖТИМОЙ АҲВОЛИГА ОИД АЙРИМ МАСАЛАЛАР (17-18-ЮЗЙИЛЛИК ЎРТАЛАРИ).....	5
2. Ильдар Азизов РАЗВИТИЕ МЕЖПАРЛАМЕНТСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ОЛИЙ МАЖЛИСА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН С ПАРЛАМЕНТСКОЙ АССАМБЛЕЕЙ ОБСЕ.....	13
3. Farangis Azimova ЎРТА АСРЛАРДА ДАШТИ ҚИПЧОҚДА ЮЗ БЕРГАН СИЁСИЙ-ЭТНИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ АМУДАРЁ – СИРДАРЁ ОРАЛИГИДАГИ ВОҲАЛАРГА ТАЪСИРИ..	19
4. Феруза Амонова XIX АСР ОХИРИ – XX АСР БОШЛАРИДА ҚОРАҚЎЛЧИЛИК ТАРИХИ (БУХОРО АМИРЛИГИ МИСОЛИДА).....	28
5. Ikrom Djurayev MARKAZIY OSIYODA QADIMGI KO‘CHMANCHI VA O‘TROQ AHOLINING O‘ZARO MUNOSABATLARI.....	34
6. Фарходжон Исматуллаев O‘ZBEKISTONNING YEVROPA ITTIFOQI BILAN HAMKORLIK ALOQALARI TARIXSHUNOSLIGINING AYRIM JIHLTLARI.....	41
7. Dilshod Komolov, Shodiyor Do‘smurodov O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PROKURATURA IDORALARINING TASHKIL TOPISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI (1991-2000 yillar misolida).....	49
8. Dilshod Komolov, Murodali Xamdamov O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SUD TIZIMINING RAQAMLASHTIRILISHI.....	56
9. Pyosbek Mamatkarimov SOSIALISTIK REALIZMNING O‘ZBEK ADABIYOTIGA KIRIB KELISHI TARIXI.....	64
10. Yosin Ortiqov, Ra’no Ergasheva QO‘QON SHAHRI TARIXI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR.....	69
11. Ибрагимжан Ташматов РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ (История и современность).....	74
12. Aziza Shotemirova IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA SANOAT KORXONALARIDA O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLARINING O‘RNI (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA).....	80

Ikrom Nematovich Djurayev
Guliston davlat pedagogika instituti
dotsenti (PhD)
ikromgdu@mail.ru

MARKAZIY OSIYODA QADIMGI KO'CHMANCHI VA O'TROQ AHOLINING O'ZARO MUNOSABATLARI

For citation: Ikrom N. Djurayev. RELATIONS BETWEEN NOMADIC AND SETTLED PEOPLES OF ANCIENT CENTRAL ASIA. Look to the past. 2025, vol. 8, issue 1, pp.34-40

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14803460>

ANNOTATSIYA

Maqolada ko'chmanchi chorvador va o'troq axoli o'rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy va xo'jalik aloqalarini tahlil qilishda, dehqonchilik va chorvachilik sohasidagi yutuqlar, o'troq manzilgohlarning paydo bo'lishi va ularning shaharlarga aylanishi kabi tarixiy jarayonlarni bugungi kun nuqtai nazaridan tahlil qilishga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ko'chmanchi chorvador, o'troq aholi, cho'l tsivilizatsiyasi, xonaki chorvachilik, yaylov chorvachiligi, andronovo madaniyati, sруб madaniyati, statsionar manzilgoh, mozorqo'rg'on, ko'chmanchi – yuechji.

Икром Нематович Джураев,
доцент (PhD) Гулистанский государственный
педагогический института
ikromgdu@mail.ru

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ КОЧЕВЫХ И ОСЕДЛЫХ НАРОДОВ ДРЕВНЯЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются социально-экономические и экономические отношения кочевников-скотоводов с оседлым населением, достижения в области земледелия и скотоводства, возникновение поселений и превращение их в города с сегодняшней точки зрения.

Ключевые слова: кочевое скотоводство, оседлое население, пустынная цивилизация, домашнее скотоводство, скотоводство, Андроновская культура, Срубная культура, стационарное поселение, мазаркурбан, кочевники-юэчжи.

Ikrom N. Djurayev,
Associate Professor (PhD) Gulistan State
Pedagogical Institute

RELATIONS BETWEEN NOMADIC AND SETTLED PEOPLES OF ANCIENT CENTRAL ASIA

ABSTRACT

The article analyzes the socio-economic and economic relations of nomadic pastoralists with a settled population, achievements in the field of agriculture and cattle breeding, the emergence of settlements and their transformation into cities from today's point of view.

Index Terms: nomadic cattle breeding, sedentary population, desert civilization, domestic cattle breeding, cattle breeding, Andronovo culture, Srubnaya culture, stationary settlement, Mazar-Kurgan, Yuezhi nomads.

1. Dolzarbligi:

O'rta Osiyo halqlari qadimgi tarixining dolzarb muammolaridan biri ko'chmanchi chorvador va xo'jaligi asosi dexqonchilik bo'lgan o'troq aholining o'zaro munosabatlari masalasidir. Ushbu masalani tahlil qilishda, dehqonchilik va chorvachilik sohasidagi yutuqlar, o'troq manzilgohlarning paydo bo'lishi va ularning shaharlarga aylanishi kabi tarixiy jarayonlarni hisobga olish zarur. Ma'lum bir hududda o'troq va ko'chmanchi aholining o'zaro munosabatlarini tahlil qilishda, bu ikki xil xo'jalik turining qaysi biri, qaysi davrda yetakchi rol o'ynaganligini, jamiyat taraqqiyotida ulardan qay biriga qachon moyillik kuchli bo'lganligini va "ko'chmanchilikdan shaharlar sari" shakldagi asosiy fikrning qanchalik to'g'ri talqin etilishini e'tiborga olish zarur. U ko'pchilikni tashkil etadigan ko'chmanchi chorvachilik ustun bo'lgan bir sharoitda, aholi bir qismining o'troqlashib dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo bilan shug'ullanishi natijasida shaharlar sonining ortishiga sabab bo'lishi kabi konsepsiyaga tayangan (Masson, 1989. S. 90-93).

2. Tadqiqot metodlogiyasi:

Bu xo'jalik, faqat qulay keng yaylovli joylarda mavjud bo'lib, yaylovlarning qisqarib borishi esa ko'chmanchilik doirasi torayib (ularning o'troqlashib) borishiga sabab bo'lgan. Ko'p chorvasi bor kishilar mollarini boqishda qiynalishi ularning hali chorva oyog'i etmagan keng dashtliklarni o'zlashtirishini taqozo etgan. Ulkan mashaqqat va qurbonlar talab qiladigan bu jarayon sekinlik bilan o'n va yuz yillar mobaynida kechgan. Ikki xil xo'jalik a'zolarining o'zaro munosabatlarini o'rganayotganda, ularni bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki xil hayot tarziga ega bo'lgan jamoalar sifatida emas, balki ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi yoki keng ma'noda mehnat taqsimoti tufayli ikkiga bo'lingan jamoalar sifatida qarash lozim. Ularning bir-biriga iqtisodiy jihatdan bog'liqligi aloqalarning doimiy bo'lishini taqozo etgan (Baypakov, 2008, 53s.).

Ko'chmanchi va o'troq dehqon aholining o'zaro aloqalarini o'rganishda yagona etnik jamoaga mansub bo'lgan, sof ko'chmanchilarning ba'zi guruhlarida chorvachilik bilan birga o'troqlik va dehqonchilik elementlari mavjud bo'lganligini hisobga olish zarur (Rudenko, 1961. S. 5-9). Dehqon aholi bilan chorvadorlar o'rtasidagi farq mavjud sharoitdan kelib chiqib, ma'lum bir guruh aholining o'troq hayot tarziga o'tishi bilan yo'qolib borgan yoki aksincha holatlar ham kuzatilgan. Biroq, ma'lum bir hududdagi ba'zi o'zgarishlarga qaramay Evrosiyo aholisining xo'jaligida o'troq dehqonchilik katta ahamiyat kasb etib, dehqonchilik vohalarida urbanizatsiya jarayonlari kuchayib borgan.

3. Tadqiqot natijalari:

"Cho'l tsivilizatsiyasi" dinamikasiga e'tibor qaratib uning taraqqiyotidagi ko'chmanchilikdan shaharlashuvga va qabila ittifoqlaridan davlatchilik sari borgan bosqichlarni ko'rish mumkin. Bunda dehqonchilik va chorvachilikning tarkib topish bazasi, jamiyatning ijtimoiy bo'linishi, savdo va hunarmandchilikning paydo bo'lishi, etnik birlikning tarkib topishi, kuchli boshqaruv xokimiyatiga asos solinishi, yagona mafkura, yozuv, diniy udum va tasavvurlarning yoyilishi kabilar muhim rol o'ynagan.

Sirdaryo bo'yi va unga tutashib ketgan cho'l va tog' landshaftlari o'zining geografik xususiyati bilan ko'chmanchi chorvachilik va o'troq dehqonchilik xo'jaligining aralash holda rivojlanishini ta'minlagan. U yoki bu ho'jalikning ko'proq taraqqiy etishi o'sha joyning tabiiy

xususiyatiga bog'liq bo'lgan. Buning oqibatida ikki xil xo'jalik, janub va g'arbda dehqonchilik, shimol va sharqda esa chorvachilik intensiv rivojlanib borgan. So'ngi bronza va ilk temir davriga kelib, Farg'ona vodiysidagi Chust, Eylatan, Sho'robashat madaniyatlariga o'xshash, Burg'uliy, Qovunchi va O'tror–Qoratorv madaniyatlari shakllana boshlagan. Ikkinchi tomondan esa Avesto yashlari va Eron bitiklarida ta'kidlangan ko'chmanchi chorvadorlarning xo'jaligi tarkib topgan. Bu chorvador kabilalar hamisha O'rta Osiyoning janubiga ko'chmanchilar ta'sirini yoyuvchi maqomida bo'lishgan (Pardaev, 2005. 68-b.). Sirdaryo bo'yi arxeologik madaniyati bu erdagi tarixiy-geografik, xo'jalik-madaniy va etnik belgilarning shakllanishini o'zida aks ettirgan. Bu qaysidir bir vaqtda butun aholining harakatchan ko'chmanchi chorvachilikka, keyinchalik esa ma'lum tabiiy va ijtimoiy omillar tufayli o'troq dehqonchilikka o'tish holatini ko'rsatadi. Ko'chmanchi chorvachilikning kelib chiqishi va o'troqlikkacha bo'lgan taraqqiyot bosqichlari, tabiiy geografik va ekologik holat, ijtimoiy-iqtisodiy omillar va siyosiy vaziyatga bog'liq holda juda murakkab kechgan. Evrosiyo aholisi ma'lum qismining o'troq dehqonchilikdan ko'chmanchi chorvachilikka (yoki aksincha) yoppasiga o'tishi to'g'risidagi fikrlarga qo'shilib bo'lmaydi. Haqiqiy ko'chmanchilar hamisha harakatda (ko'chib yurishda) bo'lishgan.

Ba'zi geografik omillargina ularning u yoki bu darajada o'troq aholi bilan aloqada bo'lishiga sabab bo'lgan (Rudenko, 1967. S. 10). Ko'chmanchilar va o'troq aholi tinch munosabatlarining buzilishiga bir qancha sabablar bo'lgan.

Birinchidan, ko'chmanchilar hech kim egallamagan, o'zlashtirilmagan dasht va cho'llar bo'ylab harakat qilishgan, vaqt o'tishi bilan o'zlashtirilmagan erlarning kam qolishi, chorvani ekin erlariga haydashga ham sabab bo'lgan. O'troq va ko'chmanchi aholining yaylov, o'tloq va ekinzorlarga bo'lgan qiziqishi ular o'rtasidagi to'qnashuvlarga asosiy sabab bo'lgan. Bu chorvani va o'z hayotini saqlash bilan bog'liq iqtisodiy manfaatdorlik edi. Bunday xolat nafaqat ko'chmanchilar va o'troq aholi o'rtasida balki ko'chmanchilarning o'zlari o'rtasida ham sodir bo'lgan. Bu qabilalar imkon qadar harbiy bosqinchilik yurishlaridan tiyilishga harakat qilgan (Mirzaahmedov, Odilov, Pardaev, 2000. 56 b.). Biroq, ko'chmanchilarning harbiy ittifoqlari ularni bunday bosqinlarda ishtirok etishlariga majbur etgan.

Ikkinchidan, an'anaviy ko'chmanchi tarzidagi ekstensiv xo'jalik qo'shimcha bosqinlar uyushtirishni ham taqozo etgan. Bunga, ba'zi paytlardagi qurg'oqchilik yoki qishning me'yordan ortiq sovuq bo'lishi va cho'zilishi natijasida chorvaning qirilib ketishi sabab bo'lgan. Qahatchilik yillarida Dashti Qipchoq ko'chmanchi chorvachilik tarzida xo'jalik yuritish uzluksiz qurg'oqchiliklar, doimo sodir bo'lib turadigan demografik portlashlar, harbiy ittifoqlarga qo'shilish va o'troq vohalarga yurish yaylovlar yetishmasligi natijasidagi ijtimoiy-siyosiy tanglik ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy omillar yashash uchun so'ngi umid – o'troq vohalarga yurish edi. Bu ahvolga tushgan ko'chmanchilar o'z jonini saqlash uchun, yirik xonlarga tobelik bildirib, etakchi ittifoqchilar madadida, qo'shni xududlar va o'troq vohalar tomon xarakatlana boshlashgan. Ko'chmanchilar tomonidan uyushtirilgan ko'pgina yurishlar nafaqat o'troq vohaga, balki ularning o'zlari ustiga ham bo'lgan.

Uchinchidan, o'troq vohalarga yurish ko'chmanchilarning emas, balki harbiy birlashmalarning harakati edi. S.A. Pletnevaning yozishicha, yurishlarga hamisha iqlim sharoitining noqulay kelishi va demografik portlashlar sabab bo'lgan (Pletneva, 1982. S. 117). Yirik chorvadorlarning ko'plab xotin va farzandlari bo'lib, ularni ham chorva, yaylov va yangi yashash hududlar bilan ta'minlash zarur edi. Aholining muntazam suratda ko'payishi yangi yerlarga kelib joylashishni yuzaga keltirgan. Bu ko'chmanchilarning yangi yerlarga kelib joylashishi holati ko'chmanchilikning yo'q bo'lishi degani emas, balki, yashashga yangicha moslashuvdir. Yana shunga qo'shimcha iqtisodiy va siyosiy inqiroz davrida ko'chmanchilarning yoppasiga o'troq aholiga aylanishi hamdir. Shu tarzda, chorvaning qirilishi natijasida, oziq-ovqat va hunarmandchilik mahsulotlarining etishmasligi sababli, bir necha guruh aholining xo'jalik yuritish shakllarini o'zgartirishi sodir bo'ladi. Yangi ko'chmanchilar yoki o'troqlashganiga ko'p bo'lmagan ko'chib kelganlar o'zlarining dashtdagi qarindosh qabilalari bilan aloqa bog'lab, yangi hududdagi savdo va siyosiy ishlarda imtiyozli rol o'ynay boshlaydi. Chegaralardagi bunday vositachilik yoki o'tkazuvchanlik ikki xil xo'jalik vakillarining aloqalarini kuchaytiradi. Ikki tomon uchun ham

boshqa xil ko'pgina (mavsumiy) shakllarni qabul qilishga imkon beradi. Ko'chmanchilar bo'sh paytlari vohalarga kelib dala faoliyatida o'z ishchi kuchlarini sotishi ham mumkin bo'lgan. Ayriboshlashning bosh manbai (puli) chorva hisoblangan. Ko'plab chorva mahsulotlari o'troq vohalarga keltirib sotilgan. Dehqon aholi hamisha chorvachilik mahsulotlariga (go'sht, yog', jun va jundan to'qilgan buyumlar, teri va h.) kuchli extiyoj sezardi. O'z navbatida, o'troq voha ustalari tomonidan tayorlangan ip-gazlama, kiyim-kechak, xo'jalik buyumlari va dehqonchilik mahsulotlari (bug'doy, un, meva-sabzavot va h.k.)ga dashtda hamisha talab katta bo'lgan.

Chorvador va dexqon aholining o'zaro mol ayriboshlashi odatda ko'chmanchi va o'troq aholining chegara hududi bo'ylab kechgan. Bu erdagi karvonsaroy, yarmarka va bozorlar doimo gavjum bo'lib savdo qizg'in amalga oshgan. Bunday joylarda yirik aholi punktlari madaniyat o'choqlari bunyod etilgan. Shu asosda Sirdaryoning o'rta va quyi qismida ko'plab shaharlar vujudga kelgan. Qadimda O'rta Osiyoda o'troq va ko'chmanchi aholini qamrab olgan (birlashtirgan) yagona iqtisodiy tizim (konfederatsiya) bo'lgan.

Ba'zi xollarda ko'chmanchilik bilan shug'ullangan xalqlar o'troq aholi tomonidan barpo qilingan davlatlarga yarim qaram holda kirib, ma'lum majburiyatlarni olgan bo'lsada (masalan, harbiy yordam), ba'zi hollarda esa, ko'chmanchi-chorvadorlar vodiylarni bosib olib, u yerlarda o'z hukmronliklari ostida yirik davlatlar tuzganlar. Ko'chmanchi-chorvachilik bilan shug'ullangan Parnlar qabilasiga hukmronlik qilgan arshakiylar sulolasi asos solgan Parfiya davlati, Turk va Qang' hoqonligi hukmronligi davrida dehqonchilik vohalarida tashkil topgan davlatlarni misol o'rnida keltirish mumkin. Xuddi shunday holat Baqtriyada ham yuz beradi. Bu erda ko'chmanchi-yuechjilar mahalliy halqlarni bo'ysundirib Kushon davlatini tuzganlar. Tadqiqotlardan ma'lumki, ko'chmanchilarda bir kishining yashash ta'minoti uchun dehqon aholiga qaraganda ko'proq yer talab qilingan. Ko'chmanchi aholi yashashi uchun jon boshiga 1,5 desyatina yer kerak bo'lsa, dehqon aholi jon boshiga hatto u yerdan primitiv foydalanganda ham 0,78 desyatina yer zarur bo'lgan. Ya'ni, ko'chmanchilarga dehqon aholiga qaraganda yer ikki baravar ko'p talab qilingan. O'rtacha chorvador oilaning 24-25 ta oti bo'lsa shu miqdordagi ot uchun 2-3 km. kv yaylov kerak bo'lgan (Kshibekov, 1980. S. 124). Doimiy ko'chishlar oldidan o'tli joylar ko'p bo'lishi uchun, ko'chmanchilar bir-biridan 10-15 km uzoqlikda joylashgan va o'zlariga ma'lum hududlarni bo'lib olishgan.

Ko'chmanchi chorvachilikda ishlab chiqaruvchi kuchlar faqat tabiiy imkoniyatlar chorvaning mahsuldor turlarini yaratish, mehnat qurollarini takomillashtirish va yaylovlarni kengaytirishlar hisobiga oshirilgan. Bu xo'jalikdagi ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishga bo'lgan qiziqish, tinimsiz ko'chishlarni taqozo etgan. Ba'zi olimlar, ko'chmanchilarning harakatchan tabiatiga qarab, ular hamisha o'zlarining qo'shnilariga tazyiq o'tkazib kelgan deb ta'kidlaydi To'g'ri, ko'chmanchi-chorvadorlar va o'troq dehqonlar o'rtasidagi munosabatlar doimo ham silliq kechavermagan. Ular o'rtasida ishchi kuchi, ishlab chiqarish va mahsulot taqsimoti ustidan hukmronlik o'rnatish uchun urushlar ham bo'lib turgan. Ko'chmanchi halqlarning yashash tarzi va jamiyat tuzilishini tahlil qiladigan bo'lsak, ular tabiati bosqinchilik yurishlari uyushtirishga mos emas. Bunday yurishlar faqat yaylovlar uchun bo'lishi mumkin. Feodal-patriarhal tarzidagi ko'chmanchi chorvadorlar uchun yer va chorva eng muhim hisoblangan. Biroq ko'chmanchilarning asosiy yashash tarzi chorvaga bog'liq. Kimning chorvasi ko'p bo'lsa, u yaylovlarning egasi bo'lardi. Shuning uchun yer uchun kurash xususiy chorvani saqlash va ko'paytirish uchun bo'lgan (Suleymanov, 1989. S. 67). Ular asrlar mobaynida chorvani saqlash va mahsuldorligini oshirish borasida, ko'plab yutuqlarni qo'lga kiritib, yashash uchun qulay imkoniyatlar yaratishdi.

Shubhasiz, qadimgi aholi yashash tarziga iqlimdagi o'zgarishlar ham katta ta'sir ko'rsatgan. Tabiat va jamiyat, tabiat va insonning o'zaro bog'liqligi, hozirgi zamon fanining asosiy mavzusidir. Uning dolzarbligi, ekologik inqirozning mahalliy va global tarzda kuchayib borayotganligi bilan yanada oshmoqda. Keyingi yillarda tabiatning o'zgarishi kishilik jamiyatiga qanday ta'sir etishi, inson faoliyati natijasida landshaftlarning antropogenlashib borishi, insoniyatning tabiatga ta'sir ko'rsatishi oqibatida, inson va jamiyat taraqqiyotida o'zgarishlar bo'lganini ta'kidlovchi ilmiy qarashlar kuchaydi. Bu ta'sirni migratsiya muammolarini tahlil qilish orqali ishonchli asoslash mumkin. S.A. Pletnevaning yozishicha, ko'chmanchilar o'troqlashishga, yuksak madaniyatga,

shaharlar qurishga ulgurmadilar. Kutilmagan (tabiiy va ijtimoiy) vaziyatlar tarixiy xolatni o'zgartirib yubordi. Shu sababli ham ular yashash joylarini yo'qotdilar, tashlab ketdilar va yangi etnik va siyosiy tuzilmalarga asos soldilar (Pletneva, 1967, S. 79).

Insoniyat sanoatlashgan davrgacha butunlay yoki ma'lum tarzda tabiiy sharoitga qaram bo'lgan va bu holat xo'jalik turi va uning rivojlanishini ta'minlagan. Qanchalik qadimiylikka borgan sari, geografik omillar, kishilarning jamiyat va xo'jalik taraqqiyoti va madaniyatida hal qiluvchi rol o'ynaganligini kuzatamiz Aynan, Evrosiyo cho'llaridagi tabiiy sharoit ko'chmanchi chorvadorlarning xo'jalik yuritish shakli va uning bosqichlarini yuz yilliklar mobaynida – yangi davrgacha saqlanib qolishi va yetib kelishini ta'minladi. Faqat o'ziga xos tabiiy sharoitlar, "Qadimgi Sharqda", daryo va tog' oldi hududlaridagi unumdor vohalarda ilk dehqonchilikning taraqqiy topishi va jamiyatning baravj rivojiga sabab bo'lgan.

Sirdaryo bo'yida mavsumiy yaylovlar ko'p. Bulardan qishda – cho'lli mintaqa, yozda o'tloqlar (yaylov) mintaqasidan almashinib foydalanilgan. Shuningdek, tog'oldi hududlarda xashak jamg'arib uy– chorvachiligi bilan ham shug'ullanilgan. Qadimgi Sirdaryo bo'yi hududida o'rganilgan ko'plab ko'chmanchilarga mansub manzilgohlarda yashash va xo'jalik yuritish uchun qurilgan inshootlar, kichik tog' daryolardan keltirilgan irrigatsiya qoldiqlari, chorva qo'ralari, shuningdek dehqonchilik bilan bog'liq bronza o'roq, tosh motiga, yero'choq, kichik tog' daryolari asosidagi irrigatsiya qoldiqlari o'rganilgan. L.M. Levina tadqiqotlarida cho'l va dashtliklardan tog' vodiylariga almashinadigan joylarda ko'chmanchilarning statsionar manzilgohlari qayd qilingan (Levina, 1971. S. 214). O'rta Sirdaryo bo'ylarida ham aholi o'troqlashuvi va yuksak rivojlangan shahar madaniyatiga asos solinishi aynan yuqoridagi xususiyatlar bilan mos keladi. Hududdan topilgan ko'plab manzilgohlar va shahar qoldiklari asosan, tabiiy himoyalangan dehqonchilik vodiylari bilan cho'l mintaqasi chegarasida, anhorlar va savdo yullari bo'yiga yaqin joylarda ko'payib boradi.

K.A. Akishev Ettisuvdagi Besshatir mozorqo'rg'onlarini o'rganishda yog'ochdan yasalgan saganaga duch kelib, qabr yasashdagi statsionar uylarga xos alomatlarni aniqlagan. Bunga tayanib, Ettisuv sak va usunlari sovuq kunlarini statsionar qishloqlarda o'tkazgan va ular faqat chorvador bo'lmagan degan fikrga keladi (Akishev, 1970. S. 72-78). Orolbo'yi saklari ham yuqori darajadagi quruvchilik san'atiga ega bo'lib, ular murakkab irrigatsiya tarmoqlari shuningdek, qishloq va shaharlar ham bunyod etishgan (Tolstov, 1960. S. 139-184).

K.M. Boypaqov, sak va usunlar davriga oid manzilgohlarda o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar natijalarini e'lon qilib, ularning xo'jaligida ko'chmanchi chorvachilik bilan birga dehqonchilik ham muhim ahamiyat kasb etganligini ta'kidlaydi (Baypakov, 2008. S. 57-75). Demak, Sak va Qang' davlatlari iqtisodida chorvachilikning turli xil ko'rinishlari-yaylov, haydama chorvachilikdan to ko'chmanchilikka va dehqonchilikning lalmi va sug'orma shakllari keng yoyilgan. Manbalar, mavjud sharoitga qarab barcha ko'chmanchilarning dehqonchilik bilan ham shug'ullanganligini ko'rsatadi. Biroq, u barcha ko'chmanchilarda bir xil kechmagan. A. Byernshtam ham O'rxun-Enasyoy turklarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid asarlarda ularning dehqonchilik bilan ham shug'ullanganligini yozadi. Mavjud yozma va etnografik manbalar ham VI-VIII asrlarida haqiqiy toza ko'chmanchilar bo'lmaganligini uqtiradi.

Ko'chmanchilar hamisha dehqonchilik va ovchilik bilan shug'ullanib kelgan. Ma'lumki, ko'chmanchilarning katta qismi qishlovlarda yotadi (yotog') ba'zida kiyimlari ham o'troq aholiga xos ko'rinishda bo'lgan. Mintaqadagi, antik va ilk o'rta asrlariga oid ko'plab manzilgohlar qishlov ovullari, statsionar manzilgohlar, hunarmandchilik rivojlangan yirik markaz (poselenie)lar ekanligi ma'lum bo'ldi. Atrofi saholardan iborat bo'lgan bu aholi manzilgohlari va shaharlarni mahsulot bilan ta'minlash qiyin edi. Odam omili resurslarining atrofda yo'qligi sababli, kuchli siyosiy hokimiyatning yemirilishi bilan bu manzilgohlar ham inqirozga yuz tutgan. Shuningdek, suv balansining buzilishi ham manzilgohlarning yo'q bo'lib ketishiga yoki aholining boshqa joyga ko'chib o'tishiga olib kelgan. O'rganilgan yodgorliklar taqdiri haqida to'g'ridan-to'g'ri bunday xulosa chiqarish ham to'g'ri emas.

Aytilganidek, bu manzilgohlar ko'chmanchi va dehqonchilik vohalari chegaralarida paydo bo'lganligidan ular uchun zarur mahsulotlar savdo aloqalari orqali keltirilgan. Faqat u yoki bu sabab

orqali qurilgan savdo aloqalari esa bu shaharlarga hayot bag'ishlagan. Ikkala tomon o'rtasidagi aloqalarning buzilishi esa ularning inqiroziga sabab bo'lgan (Djuraev, 2019. S. 658-661). Bu holat ko'chmanchilar uchun ham taalluqli. Ko'chmanchilar dashti va dehqonchilik vohasi tutashib ketadigan hududda joylashgan G'ulbo mozorqo'rg'onlarida ko'plab ko'chmanchilar moddiy madaniyatiga taalluqli ashyolar bilan birgalikda shahar hunarmandlari tomonidan yuksak did bilan yasalgan sopol idishlarning ham uchrashini fikrimizni tasdiqlaydi (5. Джураев, 2021. С. 225).

4. Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyo sharoitida iqtisodiyotning uzluksiz rivoj topishi faqat o'ziga xos mehnat taqsimoti va ikki xil xo'jalik yurituvchi aholi madaniy aloqalari faoliyatining integratsiyalashuvi bilan belgilanadi. Ikki tomon ham bir-birisiz normal hayoti faoliyat ko'rsata olmagan. Ko'chmanchilar madaniy taraqqiyoti esa, asosan ularning uzluksiz o'troqlashib borishi bilan xarakterlanadi. Ko'chmanchilarning yozgi yaylovlari qishloqlaridan qancha uzoq bo'lmasin baribir ular qishloqlarida ko'p vaqt o'tkazgan. Bu ularning o'troqlikka o'tishi va dehqonchilik bilan shug'ullanishiga, o'rta asrlarda urbanizatsiya jarayonlarining kuchayishi va shaharlar paydo bo'lishiga imkon yaratgan. Ular faoliyati tufayli, tog', tog'oldi, dasht va cho'l hududlari hech qachon bo'shab qolmagan.

Demak Bunday qabilalar cho'l va dashtlardan to, uzoq shimoldagi o'rmonlarining janubiy qismi-taygagacha, ya'ni qayerdagi chorva uchun qulay joylarda yashab, u yuurlardagi mavjud imkoniyatlarni ishlab chiqarishga jalb qilishgan va bu orqali dunyo tsivilizatsiyasi taraqqiyotiga o'z hissalarini qo'shib kelishgan.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Акишев К.А. О возникновении оседлости и земледелия у древних усуней Семиречья// По следам древних культур Казахстана. Алма-Ата, 1970 (Akishev K.A. On the emergence of settled life and agriculture among the ancient Usuns of Semirechye // In the footsteps of ancient cultures of Kazakhstan. Alma-Ata, 1970).

2. Акишев К.А., Кушаев Г.А. Древняя культура саков и усуней долины р. Или. Алма-Ата, 1964 (Akishev K.A., Kushaev G.A. Ancient culture of the Saks and Usuns of the Ili River valley. Alma-Ata, 1964).

3. Байпаков К.М. Город и степь в древности: оседлость и земледелие у саков и усуней Жетысу // Культура кочевников Центральной Азии. Самарканд, 2008 (Baipakov K.M. City and steppe in ancient times: settled life and agriculture among the Saks and Usuns of Zhetysu // Culture of the nomads of Central Asia. Samarkand, 2008).

4. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. М., 1988 (Vernadsky V.I. Philosophical thoughts of a naturalist. M., 1988).

5. Джураев И. Миграционный процесс Центрально Азиатских скотоводческих племен на юг //традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень. – 2021. – С. 225 (Juraev I. Migration process of Central Asian pastoral tribes to the south // traditional and innovative approaches to scientific research. – 2021. – P. 225 (Djuraev I. On the question of the relationship of the population of the steppes Eurasia and Central Asia in the bronze age //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 11. – С. 658-661).

6. Левина Л.М. Керамика нижней и средней Сырдарьи в первой половине первого тысячелетия н.э. М., Наука, 1971 (Levina L.M. Ceramics of the lower and middle Syr Darya in the first half of the first millennium A.D. Moscow, Nauka, 1971).

7. Массон В.М. Номады и древние цивилизации: динамика и типология// Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. Алма-Ата, Наука, 1989 (Masson V.M. Nomads and ancient civilizations: dynamics and typology// Interaction of nomadic cultures and ancient civilizations. Alma-Ata, Nauka, 1989).

8. Мирзаахмедов Ж., Одилов Ш., Пардаев М., Мақсудов Р. Қазилтепа қадимиятидан лавҳалар. А.Қодирий номидаги Халқ меъроси нашриёти. Ташкент, 2002 (Mirzaahmedov J.,

Odilov Sh., Pardaev M., Maksudov R. Tablets from the antiquity of Qaziltep. People's heritage publishing house named after A. Qadiri. Tashkent, 2002).

9. Пардаев М.Х. Северо–западная Уструшана в эпоху раннего средневековья (по материалам нижнего течения Сангзара) // Автореф. дисс. канд. ист. наук. Ташкент, 1995 (Pardaev M.Kh. Northwestern Ustrushana in the Early Middle Ages (based on materials from the lower reaches of the Sangzar) // ABSTRACT of Cand. Sci. (History) dissertation. Tashkent, 1995.).
10. Пардаев М.Х. Жиззах воҳаси қадим ва ўрта асрлар тарихини ўрганишнинг истиқболлари ва муаммолари. Тошкент, 2006 (Pardaev M.Kh. Prospects and problems of the study of the ancient and medieval history of the Jizzakh oasis. Tashkent, 2006).
11. Плетнева С.А. Кочевники средневековья. – М., 1982 (. Pletneva S.A. Nomads of the Middle Ages. Moscow, 1982.).
12. Путешествие в Восточные страны Плана Карпини и Гильома де Рубрука. Алматы, 1993 (Journey to the Eastern Countries of Plan Carpini and Guillaume de Rubruck. Almaty, 1993).
13. Руденко С.И. К вопросу о формах скотоводческого хозяйства и о кочевниках // Материалы по отделению этнографии. Ч. 1. Географическое общество СССР. Л., 1961 (Rudenko S.I. On the Forms of Pastoral Economy and Nomads // Materials on the Department of Ethnography. Part 1. Geographical Society of the USSR. Leningrad, 1961).
14. Сулейманов Р.Х. Формационная природа кочевого общества: проблема и методы// Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. Алма-Ата, Наука, 1989 (Suleimanov R.Kh. Formational Nature of Nomadic Society: Problems and Methods // Interaction of Nomadic Cultures and Ancient Civilizations. Alma-Ata, Nauka, 1989).
15. Тошбаев Ф.Э., Пардаев М.Х., Грицина А.А. Изучение Гульбинского могильника. Культура номадов Центральной Азии. Самарканд, 2008 (Toshbaev F.E., Pardaev M.Kh., Gritsina A.A. Study of the Gulbin Cemetery. The Culture of the Nomads of Central Asia. Samarkand, 2008).
16. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. М., 1960. (Tolstov S.P. Along the ancient deltas of the Oxus and Jaxartes. Moscow, 1960).
17. Утби абу Наср Мухаммат ибн Абд ал-Джаббар. Тарихи Йамани// Материалы по истории Средней и Центральной АзииX- XIX вв. Ташкент, 1988. (Utbi abu Nasr Muhammad ibn Abd al-Jabbar. Tarihi Yamani// Materials on the history of Central and Middle Asia in the 10th-19th centuries. Tashkent, 1988).
18. Бетгер Е.К. Извлечения из книги “Пути и страны” Абу-л-Касима ибн Хаукаля// Труды САГУ. Ташкент, 1957 (Betger E.K. Extracts from the book “Roads and Countries” by Abu-l-Qasim ibn Haukal// Transactions of the Central Asian State University. Tashkent, 1957).
19. Юсуф Хас Хаджиб. Кутадгу Билиг. Ташкент, 1971 (Yusuf Has Hajib. Kutadgu Bilig. Tashkent, 1971).
20. Руденко С.И. К вопросу о формах скотоводческого хозяйства и о кочевниках// Географическое общество СССР. Доклады отделения этнографии. Вып. 1. М., 1967 (Rudenko S.I. On the Forms of Pastoral Economy and Nomads// Geographical Society of the USSR. Reports of the Ethnography Department. Issue 1. Moscow, 1967).

ЎТМИШГА НАЗАР

8 ЖИЛД, 1 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 8, НОМЕР 1

LOOK TO THE PAST

VOLUME 8, ISSUE 1

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000